

Т.О. Мельник (Національна академія управління, м. Київ, Україна)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ВТРАТИ, ПРОРАХУНКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано сучасний стан економіки України (на кінець 2011 р.) у порівнянні зі станом 1990 року. Визначено ключові економічні перетворення, які сталися у країні за останні два десятиліття. Крім того, зроблено спробу дати відповідь на просте запитання: чому економіка України не використала свій величезний потенціал і за 20 років втратила 34% ВВП. Це результат, якого не мала жодна країна у світі.

Ключові слова: економіка, трансформація, ринок, валовий внутрішній продукт, перспективи розвитку.

Табл. 1. Рис. 1. Літ. 11.

Т.А. Мельник (Национальная академия управления, г. Киев, Украина)

ЭКОНОМИКА УКРАИНЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ: ПОТЕРИ, ПРОСЧЕТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье проанализировано современное состояние экономики Украины (на конец 2011 г.) по сравнению с состоянием 1990 года. Определены ключевые экономические преобразования, которые произошли в стране за последние два десятилетия. Кроме того, сделана попытка дать ответ на простой вопрос: почему экономика Украины не использовала свой огромный потенциал и за 20 лет потеряла 34% ВВП. Это результат, которого не имела ни одна страна в мире.

Ключевые слова: экономика, трансформация, рынок, валовый внутренний продукт, перспективы развития.

T.O. Melnyk (National Academy of Management, Kyiv, Ukraine)

UKRAINE'S ECONOMY UNDER INDEPENDENCE: LOSSES, MISCALCULATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article analyzes the current state of Ukraine's economy (to the end of 2011), compared with its condition in 1990. Key economic transformations which have occurred in the state during the last two decades are determined. An attempt is carried out to answer a simple question: why Ukraine's economy hasn't used its huge potential and in these 20 years has lost 34 % of its GDP. This is a result which no country in the world has.

Keywords: economy; transformation; market; gross domestic product; development prospects.

Постановка проблеми. Понад двадцять років Україна будувала капіталізм, розраховуючи на зростання економіки та поліпшення життя громадян до рівня розвинених країн. Але отримані результати набагато нижчі за очікувані показники. Країна потерпає від корупції, бідності, демографічної кризи та тіньової економіки. Новими викликами для влади останніми роками стало зростання цін на енергоносії та стрімке збільшення державного боргу. На Україну також тиснуть екологічні ризики [2]. З огляду на існуючі проблеми, важливого значення набуває визначення орієнтирів розвитку української економіки, зокрема можливостей для використання як орієнтирів ключових економічних показників станом на 1990 р., коли Україна перебувала на піку розвитку промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У галузі дослідження трансформаційних процесів в економіці України плідно працюють і мають значні наукові здобутки такі українські науковці, як О. Гош [2], С. Єрохін [4], О. Кириченко [4], О. Молдован [5], В. Токар [6], М. Хвесик [7], А. Циганюк [8] та інші.

Невирішені частини проблеми. Досі без відповіді залишаються питання глибинних політичних та економічних причин неефективності економіки України, яка з 1990 р. мала потужний потенціал, залишений від СРСР, тому саме цій проблематиці варто приділити основну увагу.

Метою дослідження є порівняльний аналіз стану вітчизняної економіки в 1990 р. і 2011 р., визначення можливостей і перспектив розвитку економіки в найближчому майбутньому, виходячи із втрат і прорахунків за 21 рік незалежності.

Основні результати дослідження. Два десятиліття українці самостійно будують свою державу та економіку. Для багатьох країн цього часу достатньо для проведення модернізації, вони міцно стали на ноги і зайняли конкурентні позиції у своїх регіонах.

Україна ж, попри наявність колосального потенціалу, не змогла навіть відновити виробництво до рівня 1990 р., тобто того часу, з якого Україна почала ринкові перетворення в надії на краще життя. Причини українських економічних проблем, скоріш за все, криються не в економічній площині.

Однією з головних причин, яка змусила українців встати на боротьбу за незалежність власної держави в 1991 р., було невдоволення економічною ситуацією в СРСР і українській республіці зокрема.

Планова модель, яка відіграла значну позитивну роль у розвитку вітчизняної економіки протягом ХХ ст., в кінці 1980-х рр. вичерпала свій ресурс.

На фоні економічної стагнації в СРСР особливо привабливими здавалися західні динамічні ринкові держави, де приватний сектор із свободою підприємницької ініціативи поєднувався з високими стандартами життя. Закономірно, що ринкова економіка стала вельми привабливою альтернативою плановій моделі.

Перехід до неї пов'язувався із створенням незалежної держави, відділеної від СРСР і від необхідності забезпечувати економічні потреби всього союзу.

Із здобуттям незалежності українці оптимістично поринули в період економічних трансформацій. На виході з нього вбачалася чітка мета — динамічна європейська соціально-розвинута економіка з потужним цивільним промисловим комплексом, значним сегментом послуг та ефективним державним сектором.

В «Основних напрямках економічної політики України в умовах незалежності», схвалених Постановою Верховної Ради України 25 жовтня 1991 р. №1698-ХІІ, зазначалося: «Докорінна структурна перебудова народного господарства, кардинальні зміни в інвестиційній діяльності розглядаються як найважливіші пріоритети розвитку економіки для надання їй більшої динамічності і соціальної спрямованості» [1].

Документ визначав такі стратегічні цілі:

1. Створення розвинутого індустріального споживчого сектору економіки як необхідної умови мобілізації соціальних резервів економічного зростання.

2. Подолання існуючої в республіці структурно-технічної незбалансованості народного господарства за рахунок прискореного розвитку переробної та харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, усієї сфери виробництва товарів народного споживання.

3. Зміна структури й обсягів інвестицій з метою прискореного розвитку виробництва машинобудівної продукції для потреб агропромислового сектору, легкої, харчової та інших галузей промисловості, які працюють на наповнення споживчого ринку, а також задоволення різноманітних потреб населення.

4. Регулювання структурних зрушень шляхом прискорення відтворювальних процесів, зокрема через зростання в майбутньому в 1,5–2 рази норми виробничого нагромадження у національному доході, скорочення військових витрат, державних видатків на утримання неефективних і збиткових виробництв з метою забезпечення великомасштабного перерозподілу матеріальних, фінансових і трудових ресурсів на користь галузей і виробництв, що працюють на споживчий ринок [5].

Цей нормативно-правовий акт двадцятилітньої давності свідчить, що в тогочасних політиків було чітке і правильне розуміння стратегічних орієнтирів реформ. На жаль, без тактичних кроків з реалізації конкретних завдань ця стратегія залишилася лише декларацією того, куди в кінцевому підсумку хотіли прийти творці незалежної України.

Двадцять років потому можна констатувати, що далеко не всі напрями були реалізовані в повній мірі, а за окремими із них навіть спостерігається регрес порівняно з початковими показниками.

Україна частково втратила виробничий потенціал, сформований за часів СРСР, не зробивши якісних кроків у напрямку модернізації економіки.

На двадцять першому році незалежності та самостійної економічної політики ВВП України становив лише 66% від 1990 року. За обсягом номінального ВВП, розрахованим з урахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС), Україна в 2011 р. посідала в глобальному рейтингу тридцять дев'яту сходинку – 305,2 млрд. дол. США (табл. 1).

Хоча за розміром економіки Україна обійшла Норвегію, Чехію, Данію, Португалію і Фінляндію, за показником ВВП на душу населення, який дає повнішу картину реального рівня заможності країни, вона посідає вкрай низькі позиції. За даними Світового банку, в рейтингу країн за рівнем ВВП на душу населення за ПКС Україна з показником 6580 дол. США є аж вісімдесятою. Більш того, Україна – друга після Молдови найбідніша країна Європи. Аналогічний показник для групи країн, які, як і Україна, на початку 1990-х рр. почали перехід від планової до ринкової економіки, становить: у Словенії – 27 тис. дол. США; Чехії – 23,6 тис. дол. США; Словаччині – 23,1 тис. дол. США; Естонії – 19,5 тис. дол. США; Росії – 19,2 тис. дол. США; Польщі – 19 тис. дол. США; Білорусі – 14 тис. дол. США; Казахстані – 10,6 тис. дол. США; Азербайджані – 9,2 тис. дол. США [11].

Причини колосального відставання економіки України від інших посткомуністичних держав криються в прорахунках державної політики, відсутності досвіду самостійної розбудови економіки, догматичному виконанні порад МВФ у питаннях трансформації економіки, непростому геополітичному та гео економічному розташуванні країни [6].

Фундаментальною помилкою ринкових реформаторів першої хвилі було хибне сподівання, що для успішної економічної трансформації достатньо

зруйнувати адміністративну машину, а ринок згодом магічним чином «сам все відрегулює».

Таблиця 1. Україна в рейтингу країн світу за обсягом ВВП у 2011 році, млрд. дол. США*

Місце	Країна	ВВП за ПКС
1	США	14660
2	Китай	10090
3	Японія	4310
4	Індія	4060
5	Німеччина	2940
6	Росія	2223
7	Велика Британія	2173
8	Бразилія	2172
9	Франція	2145
10	Італія	1774
17	Туреччина	961
20	Польща	721
35	Венесуела	345
37	Швейцарія	324
38	Греція	318
39	Україна	305
40	Сінгапур	292
43	Чехія	261
46	Норвегія	255
49	Португалія	247
50	ОАЕ	246
51	Ізраїль	219
52	Данія	201
53	Казахстан	196
54	Угорщина	187
55	Фінляндія	186
60	Білорусь	131
61	Словаччина	120

* складено за [3; 5].

Насправді ж, демонтаж планової моделі економіки априорі не міг призвести до автоматичного формування на її місці ринкової моделі. Ринок – не природна стихія, а складний механізм, який потребує колосальних зусиль і коштів для налаштування. Для його запуску треба було сконцентрувати зусилля на розбудові ринкової інфраструктури і формуванні соціально-економічних відносин, адекватних новим викликам. І лише тоді економіку слід було «очищати» від адміністративного «баласту».

Очевидно, що такий еволюційний перехід потребував часу, але українська влада, намагаючись здійснити «ринковий ривок», обрала революційний шлях, в основі якого лежали принципи політики «шокової терапії», ефективність якої доводив МВФ.

Різкий демонтаж ключових механізмів функціонування планової економіки в період президентства Л. Кравчука за відсутності альтернативи призвів у середині 1990-х рр. до зупинки реального сектору, що спровокувало похідні проблеми: крах фінансової системи, вибух інфляції, катастрофічне падіння ВВП (рис. 1), ріст безробіття.

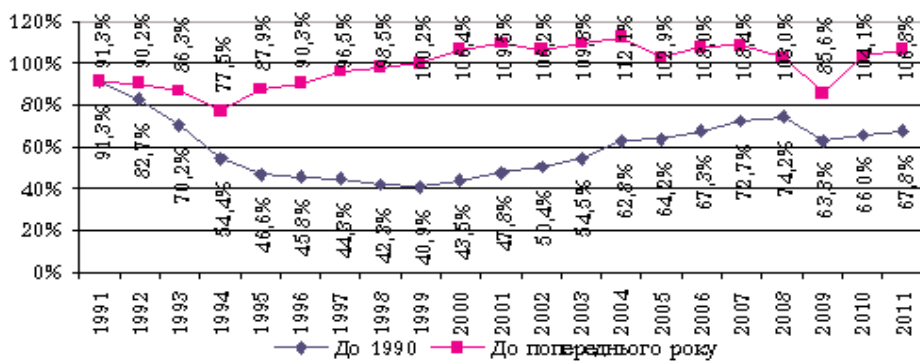

Рис. 1. Динаміка ВВП України, 1990–2011 роки, %, складено за [3]

За період президентства Л. Кравчука Україна втратила 45,6% ВВП 1990 року. Проте наврядчи слід пов'язувати ці невдачі з тодішнім президентом. Він опинився у складній ситуації, яку легше аналізувати нині, ніж керувати країною в той бурхливий час.

Крім поррахунків тодішніх реформаторів, причинами різкого падіння стали політичні процеси. Значного негативу ринковій розбудові економіки як при Л. Кравчуку, так і в першу каденцію Л. Кучми додала деструктивна політика «червоної» опозиції [2].

Якщо ліві сили інших європейських країн після падіння комуністичних режимів адаптували свою ідеологію до нових умов і долучилися до розбудови ринкової економіки з соціальною спрямованістю, українські ліві почали гальмувати будь-які зміни, закликаючи українське суспільство рухатися не вперед, а назад.

Перебуваючи під значним впливом «червоної» опозиції, парламент почав гальмувати ринкові перетворення. В середині 1990-х років ринкові реформи були зупинені.

Верховна Рада України того часу під тиском лівих сил відхилила багато конструктивних законодавчих ініціатив – вони вперто не бажали йти на компроміси з реформаторами. Ті ж ініціативи сьогодні приймаються і подаються як ключові економічні перетворення, хоча їх можна було здійснити ще в 1990-х роках.

Наслідком політичного протистояння того часу стало те, що планова модель економіки уже була зруйнована, а нова ринкова – ще не сформована. Така ситуація лише поглиблювала трансформаційну кризу і віддаляла перспективи її подолання.

Схоже, саме фрагментарність і непослідовність стали ключовою проблемою реалізації будь-яких стратегій, оскільки і ті країни, які рухалися еволюційним шляхом, і ті, які, як і Україна, пішли революційним шляхом, але довели розпочаті програми «шокової терапії» до кінця, пережили трансформаційну кризу менш болісно, ніж Україна. Вже на початку нового десятиліття вони змогли не тільки стабілізувати економіку, а й відновити її передкризові показники. Зокрема, у 2000 р. порівняно з 1990 р. рівень реального ВВП у Польщі

становив 144%, у Словенії – 120%, в Албанії – 110%, в Угорщині – 109%, в Узбекистані – 95%, у Білорусі – 88%, в Україні – 43% [6].

Другий президент Л. Кучма отримав економіку з рекордними показниками падіння виробництва, доходів населення та інвестицій. Під час його першої каденції економіка втратила ще 13,6% ВВП порівняно з 1990 роком.

У 1999 р. падіння сягнуло дна: економічний спад зупинився на позначці 40,8% ВВП від 1990 року. Автор не знайшов жодного прикладу в історії цивілізованих країн ХХ ст., коли б держава в мирний час втратила 60% ВВП. У такій ситуації складно думати про стратегічні реформи, тому що першочерговим завданням стало уникнення Україною соціально-економічного колапсу [4].

Необхідність оперативної стабілізації вимагала від уряду стимулювання тих галузей економіки, які б могли забезпечити швидку фінансову віддачу до державного бюджету. Такими на той час були експортно-орієнтовані галузі з низькою доданою вартістю, передусім чорна металургія, хімія, сільське господарство.

Після розпаду єдиного господарського комплексу СРСР заводи втратили союзні ринки, а на західних – їхня продукція програвала в конкурентній боротьбі за якість. Щоб вийти на нові ринки, влада вдавалася до прямого та прихованого субсидування [7]. Так, допомога підприємствам чорної металургії здійснювалася за рахунок встановлення штучно занижених цін на основні види ресурсів, передусім на коксівне вугілля, залізорудну сировину, електроенергію та газ. Крім того, для збільшення ліквідності уряд надавав виробникам численні податкові пільги, дозволяв розстрочувати податкові зобов'язання, списував податкові борги, надавав кредити за пільговими ставками й активно використовував взаємозаліки.

Допомогла вітчизняному експорту й фінансова криза 1998 року. Вона додатково оздоровила підприємства сировинних і низькотехнологічних галузей економіки, орієнтованих на експорт. Такий ефект був досягнутий за рахунок:

1. Девальвації національної валюти, що підвищило цінову конкурентоспроможність продукції вітчизняних експортерів.
2. Зниження реальних доходів і зайнятості населення, що дозволяє зменшити реальні витрати на фінансування фондів заробітної плати.
3. Зниження витрат на товари й послуги суміжних інфраструктурних галузей [8].

Ці чинники дозволили українським підприємствам сформувати ціновий ресурс конкурентоспроможності та продавати свою продукцію на 15–20% дешевше, ніж конкуренти, що сприяло зростанню попиту на їхню продукцію.

Якщо 1991–2000 рр. можна назвати періодом адаптації вітчизняного господарського комплексу до нових економічних умов і пошуком певної моделі економіки, яка б дозволила утвердитися Україні як самостійній державі на політичній карті Європи, то наступні 5 років стали періодом розвитку й зміцнення цієї моделі.

Пожавлення експортно-орієнтованих галузей дало позитивний імпульс усій економіці, що стало додатковим аргументом на користь підтримки експортно-сировинної економіки. Показово, що в 2000–2004 рр. середньорічний

приріст ВВП становив 8,4%, що було найвищим показником на європейському континенті.

За рахунок валютних надходжень від експорту сировинної продукції формувалася, в значній мірі, дохідна частина бюджету, розширювалися інвестиційні можливості держави, підтримувалася певна соціальна стабільність. Зростання виробництва експортно-орієнтованих галузей також стимулювало розвиток суміжних, обслуговуючих та інфраструктурних сегментів економіки. Крім того, саме в цих галузях сформувався потужний національний капітал, який частково реінвестувався в інші сфери вітчизняної економіки.

Заробивши значні кошти на виробництві та експорті металу, окремі українські фінансово-промислові групи почали інвестувати в розвиток машинобудування, будівництво, банківську діяльність, роздрібну торгівлю, соціально-культурні проекти.

Загалом підтримка експортно-орієнтованих сировинних та низькотехнологічних галузей сприяла певній макроекономічній стабілізації в Україні. Проте така економічна політика зміцнила експортно-сировинну модель економіки. На ранніх етапах трансформаційних процесів вона була необхідною, бо дозволила підтримати ділову активність в умовах різкого охолодження економіки. Однак згодом домінування експортно-орієнтованих галузей почало створювати перешкоди для якісного економічного розвитку держави в цілому. Така модель викривляла ринкові відносини, посилювала протекціонізм, обмежувала конкуренцію [8].

Крім того, слабкий внутрішній споживчий попит, який був наслідком низьких стандартів життя, слабка інвестиційна динаміка через проблеми з гарантіями прав власності й тотальну корупцію в судах, вузький внутрішній ринок, обумовлений низьким обсягом державних капітальних інвестицій і корупцією у сфері державних закупівель, створювали несприятливий інвестиційний клімат.

Аналізуючи вище викладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Перехід до ринкової економіки – не разовий стрибок, а поступовий, еволюційний процес глибоких перетворень діючої економічної системи при регульовальній діяльності держави, що обов'язково має передбачати їхню етапність. Саме це засвідчує міжнародний (зокрема, китайський) досвід, який не було враховано при проведенні реформ. Проведення ефективних ринкових реформ передбачає не «шокову» ліквідацію діючої економічної системи, а трансформацію інститутів, пристосування їх до нових умов. При цьому важливо зберегти все позитивне. Особливо це стосується інститутів державного регулювання економічних процесів і соціальних інститутів, що складаються в процесі тривалої еволюції.

2. Хоча з часу розпаду СРСР Україна багато чого втратила, вона все ще володіє низкою стратегічних переваг, які за умови проведення ефективної економічної політики зробили б її однією з найбільш конкурентоспроможних країн регіону: стратегічно вигідне географічне розташування, наявність готових незадіяних виробничих потужностей, недооціненість активів, кваліфіковані і дешеві трудові ресурси, об'ємний внутрішній ринок, успішна інтеграція у світову економіку.

3. Для вживання адекватних заходів із санації держуправління і формування міцного фундаменту для подальшого прогресу необхідно реально оцінювати проблеми, що склалися. Таке усвідомлення допоможе виробити чіткі рішення, а наявність політичної волі і жорсткої вертикалі влади забезпечить їхню реалізацію.

1. Про затвердження Основних напрямів економічної політики України в умовах незалежності: Постанова Верховної Ради України 25.10.1991 №1698-XII // zakon1.rada.gov.ua.
2. Гош О. Соціально-економічний лад реформованої України: основні необхідні інновації // Економіка України. – 2011. – №3. – С. 78–88.
3. Економічний розвиток України у 2010 р. // Бюлетень Національного банку України. – 2011. – №2. – С. 10–21.
4. Єрохін С.А., Кириченко О.А. Оцінювання сучасного стану соціально-економічного розвитку України і напрями її трансформації // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №5. – С. 27–41.
5. Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу // Економічна правда. – 2011. – №15. – С. 23–30.
6. Токар В.В. Інституційні основи інтеграційної політики України в посткризовий період // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – №2. – С. 45–48.
7. Хвесик М. Сталий розвиток України: проблеми та перспективи // Економіст. – 2011. – №4. – С. 8–9.
8. Циганюк А.В. Методичні підходи щодо аналізу досягнення цілей стратегії розвитку економіки України // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – №2. – С. 53–57.
9. Country comparison: GDP (Purchasing Power Parity) // CIA: The World Factbook, 2011 // www.cia.gov.
10. The Ukraine Competitiveness Report 2010: Towards Sustained Growth and Prosperity // Foundation for Effective Governance in partnership with the World Economic Forum. Kyiv: Kontora S&B, 2011. 158 p.
11. World Bank worsens outlook for fall in Ukraine's GDP to 9%, and inflation to 16.4%: Ukraine's main news // Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» (англомовна версія) // www.interfax.com.ua.

Стаття надійшла до редакції 9.04.2012.